

Ezelsoren en wolfstanden

Katharina Smeyers

Met tekeningen van
Joris Snaet

Ezelsoren en wolfstanden

De geschiedenis van het boek (800-1500)

INHOUDSTAFEL

INLEIDING 7

DE PERKAMENTMAKER 8

Hoe wordt perkament gemaakt? 8

DE KOPIIST 11

Katernen maken 14

Kantlijnen en schrijflijnen 18

Letter na letter 20

Bijbels, encyclopedieën en liefdesbrieven 23

DE RUBRICATOR 25

DE MINIATURIST 28

De miniaturist aan het werk 30

De verfpot van de miniaturist 34

Hoe wordt een miniatuur gemaakt? 40

Initialen 44

Randversieringen en drolerieën 45

Bekende en onbekende miniaturisten 49

DE BOEKBINDER 52

DOORHEEN DE TIJD 56

BOEKEN, EEN KOSTBAAR BEZIT 59

Meer boeken! 67

GUTENBERG EN DE BOEKDRUKKUNST 68

De verspreiding van de boekdrukkunst in Europa 70

IN DE PAPIERMOLEN 78

IN HET DRUKKERSATELIER 83

De lettersnijder en de lettergieter 86

De letterzetter 91

Bij de drukpers 95

DE ILLUSTRATIES VAN DE HOUTSNIJDER 101

NA HET DRUKKEN: DE KLANT 108

KOPIISTEN EN MINIATURISTEN WERKLOOS? 113

EEN NIEUWE KIJK OP DE WERELD 117

Gevaar! 118

HET LEVEN ZOALS HET WAS 121

HANDSCHRIFTEN EN INCUNABELEN VANDAAG 123

Herkomst van de illustraties en dank 130

Inleiding

Boeken zijn vandaag de dag vanzelfsprekend. Ze liggen voor het grijpen in de boekenwinkels en je kunt ze online kopen. Verhalenboeken, knutselboeken, strips, studieboeken, boeken over de natuur, kookboeken ... Er zijn zoveel boeken om te lezen, in te bladeren of te gebruiken.

7

In de middeleeuwen was dit totaal anders. Boeken waren zeer kostbaar, niet bedoeld om slordig mee om te springen of ezelsoren in te maken.

Een boek maken duurde in de middeleeuwen heel lang. Er kwamen heel wat vaklui aan te pas. In dit boek maken we kennis met de belangrijkste onder hen: de perkamentmaker, de kopiïst, de rubricator, de miniaturist en de boekbinder. En waarom heeft de kopiïst ganzenveren nodig en de miniaturist een wolfstand?

Maar het verhaal gaat nog verder. Met nog een voet in de middeleeuwen, komt de boekdrukkunst eraan: teksten worden met losse metalen letters samengesteld en daarna op papier gedrukt met een drukpers. Meerdere exemplaren van een tekst komen van de pers, een boek vermenigvuldigen gaat dus heel wat sneller dan met de hand schrijven. Ook hier werken veel mensen mee, zoals de papiermaker, de lettersnijder, de letterzetter, de houtsnijder en de drukker.

Tussendoor maak je ook kennis met mensen die de boeken kopen, bezitten en lezen. Dames en heren van adel, monniken en nonnen, geleerden en anderen.

Of het nu boeken zijn die helemaal met de hand gemaakt of gedrukt zijn, in dit boek ontdek je heel wat over het leven van vijfhonderd tot meer dan duizend jaar geleden. Geniet van de talrijke illustraties uit de boeken van toen en van de tekeningen van de hand van Joris.

DE PERKAMENTMAKER

In de middeleeuwen wordt perkament gebruikt om op te schrijven. Al eeuwen daarvoor werd dit als schrijfmateriaal gebruikt, naast papyrus. Perkament is beter dan papyrus. Papyrus heeft maar één beschrijfbaar kant, perkament twee. Bovendien is perkament veel sterker: je kan er schrijffouten op wegkrabben zonder dat er scheuren in komen.

De droom van de koning

Rond 200 voor Christus wil de koning van Pergamum in Klein-Azië een grote bibliotheek laten bouwen. Voor de boeken heeft hij papyrus nodig. Dat wordt gemaakt van de stengels van de papyrusplant, een rietsoort die vooral in Egypte groeit, aan de moerassige oevers van de Nijl. Als de Egyptische farao lucht krijgt van de plannen van de koning van Pergamum, zint hem dat niet. De farao heeft namelijk zelf de grootste bibliotheek ter wereld, en dat wil hij zo houden. Daarom verbiedt hij zijn onderdanen papyrus te verkopen aan Pergamum.

De koning van Pergamum zit met zijn handen in het haar, maar wil zijn droom van een eigen, grote bibliotheek niet opgeven. Tot een dienaar zegt dat hij heeft gehoord dat ze ergens ver weg de huid van dieren gebruiken om op te schrijven. De koning beveelt om dit uit te proberen. En ja, het lukt. Als ze de huid van schapen, kalveren of geiten op een juiste manier bewerken, wordt het een soepel schrijfmateriaal. De koning noemt het materiaal 'perkament', naar de naam van zijn koninkrijk, Pergamum.

Hoe wordt perkament gemaakt?

De perkamentmaker neemt de huid van een schaap, geit of kalf en legt die een hele tijd in stromend water. Zo wordt het vel schoon en soepel. Daarna dompelt hij het vel tien dagen onder in een mengsel van water en kalk. De kalk weekt de resten vlees aan de binnenkant van het vel los en ook de haren aan de buitenkant. De perkamentmaker legt het vel vervolgens op een schuine plank en schraapt alle resten weg. Het schrijffoppervlak moet helemaal glad zijn, uitstekende haartjes of vetknobbeltjes zullen immers hinderen bij het schrijven.

Na het schoonmaken spant de perkamentmaker de huid strak op een houten raam, zodat het kan drogen. Het vel wordt hierdoor uitgerekt en krijgt een glad oppervlak. De allerlaatste haar- of vleesresten schraapt de perkamentmaker

9

af met een scherp, maanvormig mes. Daarna wrijft hij met puimsteen of krijt over het vel. Zo maakt hij de huid glad en zorgt hij ervoor dat de inkt niet gaat uitlopen. Nu is het perkament klaar om beschreven te worden.

Een hele kudde

Weet je hoeveel schapenvellen nodig zijn voor één boek? Voor een dik boek met vele honderden bladzijden, is een grote kudde van zo'n honderdvijftig schapen nodig.

DE KOPIIST

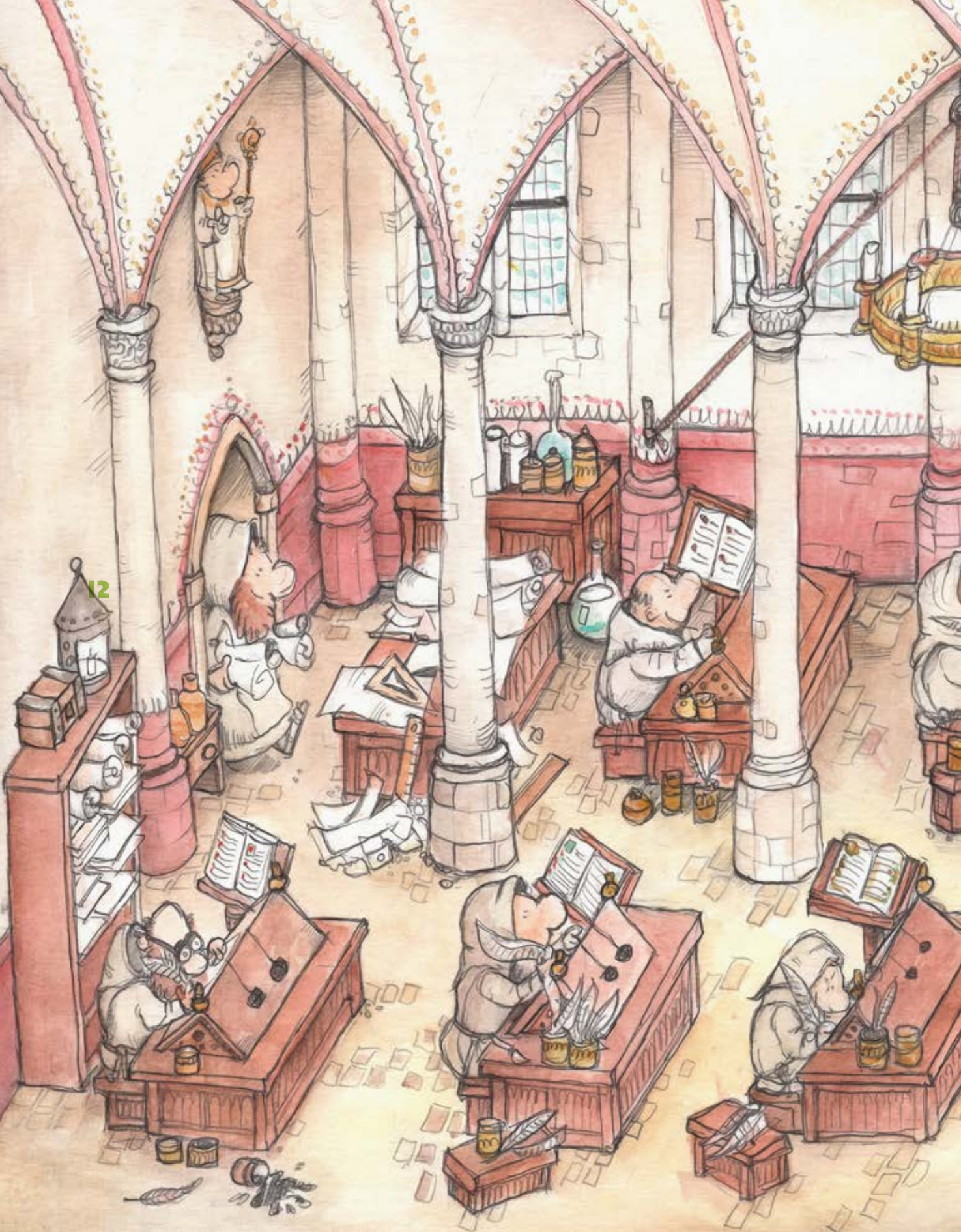
Boeken worden in de middeleeuwen een voor een met de hand overgeschreven door kopiïsten. Daarom noemen we middeleeuwse boeken handschriften of manuscripten. In het Latijn betekent *manus* namelijk 'hand' en *scribere* 'schrijven'.

Voor het jaar 1200 schrijven alleen monniken teksten over. Ze doen dat in het scriptorium of schrijfatelier van hun klooster of abdij. De monniken zitten niet de hele dag te schrijven. Kopiëren van boeken is één van hun vele dagelijkse taken, naast onder meer bidden en studeren. Als enkele kopiïsten allemaal hetzelfde boek overschrijven, dicteert een van hen de tekst.

◀ Een monnik koopt perkament bij de perkamentmaker. Op de achtergrond is een vel gespannen op een raam. Een schraapmes ligt er bij.

||

➔ Kopiist Jean Miélot schrijft in de kamer waar ook zijn bed staat. Het boek dat hij moet overschrijven staat op de bovenste lezenaar. Zijn boeken liggen er nogal slordig bij ...

De monniken schrijven boeken over voor hun eigen bibliotheek, maar werken ook in opdracht. Aangezien alleen monniken gespecialiseerd zijn in het maken van boeken, kloppen mensen die een boek willen laten kopiëren aan bij een klooster. Dat is mooi meegenomen, want zo verdienen de monniken nog wat geld.

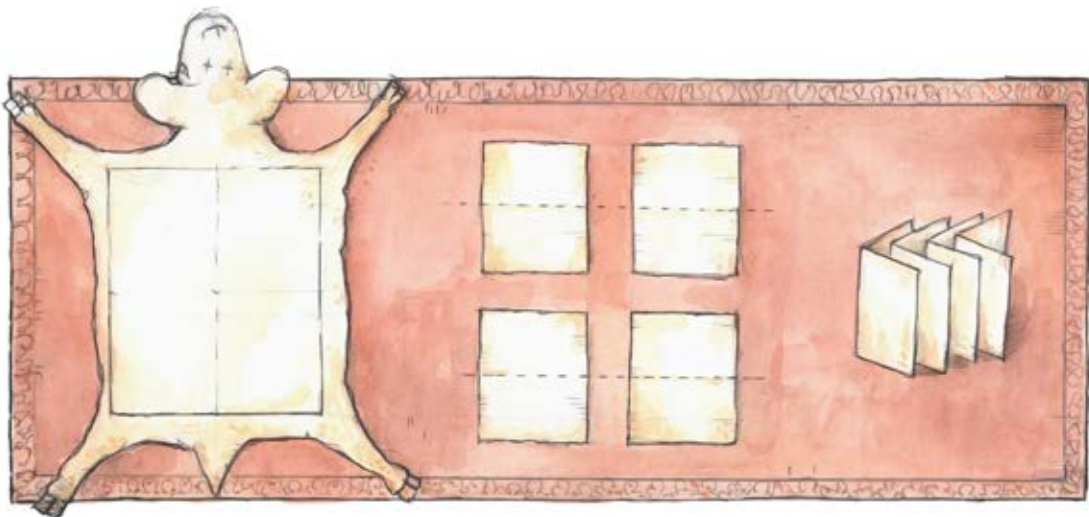
Vanaf ongeveer 1200 wonen steeds meer mensen in steden, meer kinderen gaan naar school en meer mensen leren lezen. Zij willen dus ook boeken hebben. Op den duur kunnen de monniken de grote vraag naar boeken niet meer bolwerken. Kopiïsten die niet in een klooster wonen, beginnen het werk stilaan over te nemen. Niet alleen mannen, maar ook vrouwen zetten zich aan het schrijven. Ze kopen het nodige gerief en installeren zich in hun huisje in de stad. Of ze richten een kopiïstenatelier in. Omdat zij van het overschrijven van boeken hun beroep maken, kunnen ze de bestellingen sneller afwerken dan de monniken. Die blijven nog wel boeken kopiëren, maar vooral voor hun eigen klooster.

14

Een boek met de hand overschrijven is een tijdrovende bezigheid. Bovendien hebben middeleeuwse kopiïsten nog niet het kant-en-klare schrijfmateriaal van tegenwoordig. Voor ze aan het werk kunnen gaan, moeten ze eerst allerlei voorbereidingen treffen.

Katernen maken

Eerst en vooral werkt de kopiïst de vorm van het perkament bij. Het perkament dat van de perkamentmaker komt, heeft nog de grillige vorm van de dierenhuid.

D Prologue du translatour
sur la declamation ou
debat de vraie noblesse
Et petit traittie de la
declamation de noblesse
A l'ayde de dieu ainsi
que Jay propose vendra